

УДК 338.439

Абдиев М.Ж.*д.э.н., проф. Ошского технол. универ. им. М. Адышева, Кыргызская Республика***Исмаилов А.К.***аспирант Кыргызско-Узбекс. Межд. универ. им. Б.Сыдыкова, Кыргызская Республика***Асылбек к. Б.***аспирант Жалал-Абадского гос. универ. им. Б.Осмонова, Кыргызская Республика*

ЕВРАЗИЯ ЭКОНОМИКАЛЫК БИРИМДИГИНИН ШАРТЫНДА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АЗЫК-ТҮЛҮК КООПСУЗДУГУНУН КӨЙГӨЙҮН ЧЕЧҮҮ ЖОЛДОРУ

Бул жумуштун изилдөөнүн предмети катары Евразия экономикалык биримдигинин шартында Кыргыз Республикасынын азык-түлүк коопсуздугунун көйгөйүн чечүү жолдору каралды. Изилдөөнүн максаты катары интеграциялык шартта Кыргыз Республикасынын азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу механизмдерин иштеп чыгуу, ошондой эле азык-түлүк коопсуздугун мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүү болуп саналат. Изилдөөнүн ыкмалары: статистикалык, аналитикалык, монографиялык изилдөөлөр. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча интеграция шартында Кыргыз Республикада агро азык-түлүк рыногуна баа берүү менен, азык түлүк коопсуздугун камсыз кылуудагы көйгөйлөр аныкталып, аны мамлекеттик колдоо аркылуу чечүү жолдору сунушталды. Изилдөө боюнча интеграция шартында азык-түлүк коопсуздугу көйгөйүн натыйжалуу чечүү үчүн улуттук азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу, импортту алмаштырууну өнүктүрүү жана мамлекеттик жөнгө салуу механизмдерин өркүндөтүү стратегиясы сунушталат. Аны иш жүзүнө ашыруунун алкагында өлкөнүн агрардык өндүрүшүн евразиялык рынокко атаандаштыкка жөндөмдүү продукцияларды (эт, сүт, жашылча-жемиш, картошка жана башка) өндүрүүгө жана экспорттоого терең адистештирүүнү жакшыртуу боюнча чаралар сунушталат. Сунуш кылынган жумушта Евразия экономикалык биримдигинин шартында Кыргыз Республикасынын азык түлүк коопсуздугунун маселеси изилденип, алардын теориялык жана практикалык жоболору такталды.

Негизги сөздөр: азык-түлүк коопсуздугу; көз карандысыздык; агроазык-түлүк рыногу; интеграция; колдоо; натыйжалуулук; атаандаштык жөндөмдүүлүк; потенциал; импорт; экспорт.

ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В УСЛОВИЯХ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА

Предметом исследования данной работы были рассмотрены пути решения проблемы продовольственной безопасности Кыргызской Республики в условиях Евразийского экономического союза. Целью исследования является разработка механизмов обеспечения пищевой безопасности Кыргызской Республики в условиях интеграции, а также совершенствование государственного регулирования безопасности пищевых продуктов. Методы исследования: статистические, аналитические, монографические исследования. По результатам проведенного исследования путем оценки агропродовольственного рынка Кыргызской Республики в условиях интеграции были выявлены проблемы в обеспечении продовольственной безопасности и предложены пути их решения за счет государственной поддержки. Согласно исследованию, для эффективного решения проблемы продовольственной безопасности в условиях интеграции предлагается стратегия обеспечения национальной продовольственной безопасности, развития импортозамещения и совершенствования механизмов государственного регулирования. В рамках ее реализации предлагаются меры по совершенствованию глубокой специализации аграрного производства страны по производству и экспорту конкурентоспособной продукции (мяса, молока, овощей, картофеля и другие) на евразийский рынок. В предлагаемой работе изучены проблемы продовольственной безопасности Кыргызской Республики в контексте Евразийского экономического союза, а также уточнены их теоретические и практические положения.

Ключевые слова: продовольственная безопасность; независимость; агропродовольственный рынок; интеграция; поддерживать; эффективность; конкурентоспособность; потенциал; импортировать; экспорт.

WAYS TO SOLVE THE PROBLEM OF FOOD SECURITY OF THE KYRGYZ REPUBLIC IN THE CONDITIONS OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION

The research subject of this work considered ways to solve the problem of food security of the Kyrgyz Republic in the context of the Eurasian Economic Union. The purpose of the research is to develop the mechanisms for ensuring food safety of the Kyrgyz Republic in the context of integration, as well as to improve the state regulation of food safety. Research methods: statistical, analytical, monographic studies. Based on the results of the conducted research, by evaluating the agro-food market in the Kyrgyz Republic in the context of integration, the problems of ensuring food safety were identified, and ways to solve them through state support were proposed. According to the study, a strategy for ensuring national food security, development of import substitution and improvement of state regulatory mechanisms is proposed to effectively solve the problem of food security in the context of integration. As part of its implementation, measures are proposed to improve the deep specialization of the country's agrarian production in the production and export of competitive products (meat, milk, vegetables, potatoes, etc.) to the Eurasian market. In the proposed work, the problem of food security of the Kyrgyz Republic in the context of the Eurasian Economic Union was studied, and their theoretical and practical provisions were clarified.

Key words: agriculture, processing and food industry, products, food safety, independence, agrofood market, integration, support, efficiency, competitiveness, potential, import, export.

Киришүү. Евразия экономикалык биримдиги (ЕАЭБ)-эл аралык укуктук субъектиси бар мамлекеттер аралык экономикалык интеграциялык эл аралык уюм болуп эсептелет.

КРнын ЕАЭБге толук кандуу мүчө болуусу товар, финансы, көмөк көрсөтүүлөрдүн дүйнөлүк рыногуна кирүүсүнө мүмкүндүк берет, өлкөбүздүн агрардык жана кайра иштетүү тармактарынын продукцияларын Евроазиялык мейкиндигине жылуусуна жол ачат [1,3,6].

Ааламдашуу жана интеграциялык процесстердин өнүүгүсү шартында курч көйгөйлөрдүн бир катары азык-түлүк коопсуздугу эсептелинип, аны чечүү өзүнчө өлкөлөрдүн улуттук алганынан сырткары катары каралат. КРнын калкынын көз карандысыздыгы шартында азык түлүктөр менен камсыз кылууга өзгөчө маани берилүү менен бул көйгөйдү чечүү анын улуттук көз карандысыздыгы контекстинде каралат. Улуттук экономиканын түзүмүндө агрардык сектор приоритеттүү орду болгонуна карабастан тармакта радикалдуу реформаларды иш жүзүнө ашыруу боюнча иш чаралар кабыл алынганга карабастан, азык-түлүк коопсуздугу көйгөйү чечилбеген жана курч бойдон калууда.

Изилдөө ыкмалары. ЕАЭБ алкагында интеграциянын шартында азык-түлүк коопсуздугу көйгөйлөрү азык-түлүктөрдү өндүрүү жана керектөө үчүн бир катар бирдиктүү талаптарды жана стандарттарды киргизүү менен байланышкан жаңы мүнөздөмөлөргө ээ болууда.

Ошол эле учурда, жогоруда айтылган жана азык-түлүк коопсуздугунун башка аспектилери теориялык изилдөөлөрдө жана интеграциялык байланыштардын практикасында аз чагылдырылган жана бул илимий макаланын темасын тандоого алып келди.

Азык-түлүк менен камсыз кылуу көйгөйү эзелтен бери өзүнүн актуалдуулугун жоготкон эмес. Ар бир өлкөнүн калкын азык-түлүк менен камсыз кылуу чоң көйгөйлөрдүн бири болуп саналат. Калктын өсүшү азык-түлүк менен камсыз кылуу мамлекеттин негизги көйгөйүнө айланууда. Бул изилдөөдө ЕАЭБ шарттарында КРнын калкынын азык-түлүк коопсуздугунун учурдагы абалы кеңири талдоого алынган.

Изилдөөнүн максаты катары интеграциялык шартта КРнын азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу механизмдерин иштеп чыгуу, ошондой эле азык-түлүк коопсуздугун мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүү болуп саналат.

Жыйынтыктар жана талкуулоолор. Бүгүнкү күндө КРда негизги азыктарды керектөөнүн орточо деңгээли ЕАЭБ өлкөлөрүнө караганда бир канча төмөн, ошондой эле медицина тарабынан сунуштаган керектөөнүн рационалдуу нормасынын деңгээлинен калып жатат. Мындан тышкары, негизги тамак-аш азыктары менен камсыз кылуу түзүмүндө импорттун үлүшү өсүүдө, ал эми азык-түлүктүн айрым түрлөрү боюнча (кант, нан жана нан азыктары, өсүмдүк майы) аны керектөө деңгээли азык-түлүк коопсуздугунун босогосунан эбак ашып кеткен [5].

Акыркы жылдардагы окуялар дүйнөдөгү олуттуу саясий жана экономикалык чыр-чатактар менен байланышкан (азык-түлүк ресурстарынын түгөнүшү, экономикалык жана финансылык тобокелдиктердин өсүп жаткан шартында продукциянын эң маанилүү түрлөрүнө баалардын өсүшү, өлкөлөр ортосундагы карама-каршылыктын күчөшү, пандемия, Россия жана Украина согушу, санкциялар жана башка), изилдөөчүлөрдү азык-түлүк коопсуздугунун теориялык жана практикалык аспектилерин чечүүгө мажбурлаган.

Өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугу экономикалык коопсуздуктун ажырагыс бөлүгү болуп саналат, ал өз кезегинде улуттук коопсуздукту түзөт, демографиялык саясаттын жана жашоону камсыз кылуу системасынын маанилүү элементи, өлкөнүн калкынын ден соолугун, физикалык активдүүлүгүн, узак өмүрүн жана жашоо сапатын сактоонун зарыл шарты болуп саналат [4,7].

Азык-түлүк көз карандысыздыгы маселеси дүйнөнүн бардык өлкөлөрүндө жана бардык мезгилдерде мамлекеттик саясаттын өзгөчө предмети болуп келген. Өлкөнүн азык-түлүк көз карандысыздыгы, бир жагынан, чет өлкөлөрдөн тамак-аш азыктарын ташып келүү токтогон учурда азык-түлүк каатчылыгы келип чыкпай тургандай шарттардын болушу, ал эми экинчи жактан – калктын физиологиялык нормалардын деңгээлинде толук кандуу ар түрдүү азыктануусуна кепилдик берилиши катары мүнөздөлөт [2].

Азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу маселеси COVID-19 пандемиясына байланыштуу учурдагы эпидемиологиялык кырдаалдын натыйжасында өзгөчө курч болуп калды, бул калкты өзгөчө кырдаалдарда сапаттуу жана коопсуз тамак-аш менен үзгүлтүксүз камсыздоо негизги милдеттердин бири жана туруктуулукту сактоонун куралы болуп калаарын ачык көрсөттү.

2020-жыл жаңы коронавирустук инфекциянын пандемиясынын дүйнөнүн бардык өлкөлөрүнүн экономикасынын өнүгүшүнө чечүүчү таасири менен белгиленди. ЕАЭБге мүчө-мамлекеттердин азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу маселелерине санкциялык согуштардын башталышына жана андан кийинки биздин өлкөнүн импортту алмаштырууга болгон багытына байланыштуу дагы, ошондой эле COVID-19 пандемиясынын учурунда дагы көңүл бурула баштады. COVID-19 пандемиясынын таасири евразиялык интеграциянын көрсөткүчтөрүнүн динамикасына терс таасирин тийгизди.

2020-жылдын 9-августундагы бурмаланган шайлоодон кийин Беларуссиядагы массалык нааразылык акциялары, 2020-жылдын 5-октябрынан 15-октябрына чейин Кыргызстанда болгон революция жана анын кесепеттери, ошондой эле айрым мүчө-өлкөлөрдүн экономикалык өнүгүүсүнө олуттуу сокку урган, Армения жана Азербайжан 2020-жылдын октябрь-ноябрь айларында мамлекеттик чек аралардын жабылышы калктын чек арадагы мобилдүүлүгүнүн төмөндөшүнө жана Биримдиктин алкагында миграциянын масштабдуу

кыскарышына алып келди. Тактап айтканда, Россиянын ЕАЭБге мүчө башка мамлекеттерден миграциялык кирешеси он эседен ашык кыскарган.

Эмгек рыногун колдоо боюнча көрүлгөн чараларга карабастан, Казакстанда, Кыргызстанда жана Россияда жумушсуздук өстү. Эл аралык эмгек уюмунун маалыматы боюнча, дүйнөлүк жумушсуздук 2020-жылы 6,5% га өстү. Кыргызстанда 2021-жылы 142,6 миң адамды түздү [14].

Кээ бир социалдык мааниге ээ тамак-аш азыктарын керектөөдө өзүн-өзү камсыздоонун төмөн деңгээли азык-түлүк импортун алмаштырууда орун алган чоң көйгөйлөрдү көрсөтүп турат. Кыргызстанда азык-түлүк рыногу калктын керектөө куржунунда чоң роль ойнойт. Республиканын чекене соодасынын жалпы жүгүртүүсүндө тамак-аш продуктыларынын жүгүртүүсү 54,4%дан ашыкты түзөт жана өсүү тенденциясына ээ (1-таблица).

1-таблица. Кыргыз Республикасынын азык-түлүк рыногун өнүктүрүү жана анын импорттук азык-түлүккө көз карандылыгы

	Өлчөө бирдиги	2010ж.	2015ж.	2018ж.	2019ж.	2020ж.	2021ж.
Чекене товар жүгүртүү соодасы	млрд. сом	177,0	310,0	364,0	385,0	340,0	446,8
Азык-түлүк товарларынын жалпы жүгүртүүгө карата жүгүртүүсү	млрд. сом %	92,0 51,3	164,0 53,0	188,2 51,6	201,2 52,2	184,7 54,4	238,3 53,3
Азык-түлүк импортунун жалпы азык-түлүктүн жүгүртүүсүнө карата көлөмү	млрд. сом %	24,0 26,0	44,2 26,9	48,8 26,0	53,2 26,5	51,0 27,6	72,0 30,2

Бул жагдай Кыргызстандын калкынын керектөө чыгымдарынын жарымынан көбү тамак-аш азыктарын керектөөсүнө туура келерин көрсөтүп турат. Мындан тышкары, өлкөнүн калкынын азык-түлүккө чыгашалары азайбастан, тескерисинче өсүп жатат, бул бүтүндөй алганда өнүкпөгөн өлкөлөрдүн калкынын керектөө мүнөзүнө туура келет.

Жалпысынан өлкөнүн азык-түлүк рыногу дээрлик 1/3 бөлүгү импорттук азык-түлүктөн түзүлөт. Талдоо жүргүзүлүп жаткан мезгил ичинде республикада импорттук азык-түлүктү керектөөнүн көлөмү эки эседен ашык өскөн. Азык-түлүк рыногунун жалпы жүгүртүүсүндө импорттолуучу азык-түлүктүн үлүшү өсүп жатат жана 27,3%ды түзөт, бул өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуунун босого көрсөткүчтөрүнөн жалпысынан жогору. 2021-жылы импорттук азык-түлүктү керектөөнүн наркы 70,0 млрд сомдон ашыкты түздү, бул айыл чарбасын өнүктүрүүгө бөлүнгөн бардык насыялык жана инвестициялык ресурстардан бир топ жогору [11].

Дыйкан чарбаларынын бир тараптуу өсүшү Кыргызстандын агрардык секторун Евразиялык экономикалык мейкиндикке натыйжалуу трансформациялоодо белгилүү бир кыйынчылыктарды жаратуучу салмактуу эмес жана гипертрофияланган агрардык түзүмдүн өнүгүшүн көрсөтүп турат [9,12].

Агрозык-түлүк товарларынын тышкы соодасындагы оң жылыштарга карабастан, азык-түлүк импорту жогору бойдон калууда, бул ички рынокто импорттолуучу азык-түлүктүн жогорку үлүшүнө таасирин тийгизүүдө.

Эти, сүтү, жумуртканы, картошканы, жашылчаларды, мөмө-жемиштерди керектөөнүн өсүшүнө карабастан, КРдагы керектөөнүн жетишилген деңгээли ЕАЭБ өлкөлөрүндөгү азык-түлүк керектөө деңгээлинен, ал эми айрым азыктар боюнча да белгиленген республикада тамак-ашты керектөөнүн орточо физиологиялык нормаларынан бир топ артта калууда.

Жалпысынан республикада картошка, жашылча, сүт боюнча жогорку өзүн камсыз кылуу деңгээлине жетишилди. Нан азыктарына (40,0% дан ашык), өсүмдүк майына (70,0%) жана кантка (40,0%), этке (14,0% дан жогору) импорттук көз карандылыктын деңгээли жогору турат [12].

Изилдөөнүн негизинде азык-түлүк импортун алмаштыруу саясатынын негизги багыттары катары төмөнкүлөрдү сунуштайбыз:

- улуттук да, евразиялык да агрозык-түлүк рыногунун, айыл чарба өндүрүшүнүн маанилүү тармактарынын керектөөлөрүн эске алуу менен өнүктүрүү;

- жер мыйзамдарын өркүндөтүү жана ЕАЭБтин ар түрдүү каражаттарынан жана ички инвестициялардан инвестициялык ресурстарды жигердүү тартуу, орто жана ири өндүрүштү өнүктүрүүгө дем берүү багытында насыялык саясатты өркүндөтүү;

- азык-түлүк импортун алмаштырууну өнүктүрүүгө, айыл чарба өндүрүшүнүн салттуу тармактарын өнүктүрүүгө дем берүү, алар үчүн республикада эң ыңгайлуу шарттар бар (эт-сүт багытындагы мал чарбасы, кой чарбасы, кант кызылчасын өндүрүү);

- агроэкспорттук потенциалды, биринчи кезекте айыл чарба сырьесун терең кайра иштетүү жана акыркы продукцияны өндүрүү боюнча ишканаларды өнүктүрүүгө мамлекеттик колдоо көрсөтүү;

- ЕАЭБ алкагында айыл азык-түлүк товарларын соодалоо чөйрөсүндө тең салмактуу тышкы экономикалык ишти жүзөгө ашыруу жана эл аралык эмгек бөлүштүрүүнүн артыкчылыктарын натыйжалуу пайдалануу;

- агроөнөр жай чөйрөсүндө кооперацияны жана интеграциялык байланыштарды өнүктүрүү, импортту алмаштыруучу корпоративдик түзүмдөрдү түзүү, өлкөнүн аймактарында логистиканы калыптандыруу жана өнүктүрүү.

Азык-түлүк коопсуздугун натыйжалуу мамлекеттик жөнгө салуунун жана айыл-чарбалык товар өндүрүүчүлөрдү колдоонун шарттарында гана ийгиликтүү чечүүгө болот. КРнын айыл-чарбасын ЕАЭБге натыйжалуу интеграциялоо жагынан тармакты мамлекеттик колдоонун көлөмүн ЕАЭБде орточо деңгээлге чейин жогорулатуу да, мамлекеттик колдоонун экономикалык механизмдерин өркүндөтүү да маанилүү.

Тилекке каршы, практика көрсөткөндөй, КРда мамлекеттик колдоо көп учурларда ар тараптуу талдоосуз жана анын максаттуу багытысыз жүргүзүлүүдө.

Кыргызстанда азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу маселеси стратегиялык мүнөзгө ээ болушу керек. Азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуунун стратегиялык мүнөзү жакынкы келечекте дүйнөлүк азык-түлүк коопсуздугу көйгөйүнүн курчушуна байланыштуу жагдайларды эске алууга тийиш. Бул учурда өлкөнү азык-түлүк менен камсыз кылууну мамлекеттик жөнгө салууга болгон мамилелерди кайрадан карап чыгуу керек. Ошондой эле интеграциянын шартында өлкөнүн айыл чарбасын өнүктүрүүдөгү түзүмдүк жылыштарды, анын айрым тармактарынын өнүгүү тенденцияларын, ЕАЭБ өлкөлөрүн азык-түлүк менен камсыздоонун абалын эске алуу зарыл. Анын негизинде, ДСУнун сунуштарын, ошондой эле азык-түлүккө болгон суроо-талаптын белгиленген ченемдик деңгээлдерин эске алуу менен

азык-түлүк коопсуздугунун чектик көрсөткүчтөрүн жана айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн жана керектөөнүн болжолдуу көлөмүн эсептөөгө болот (2-таблица).

2-таблица. Кыргыз Республикасындагы азык-түлүк коопсуздугунун босого көрсөткүчтөрү

	Бирдиги	Буудай	Эт	Жумуртка	Кум шекер	Өсүм. майы	Жемиш
2020-ж.(факт)							
өндүрүш	миң.	611	230	562	51	7,0	278
керектөө	тонна	1013	260	622	56	67	211
импорт	-	402	37	69	35	37	109
деңгээл	-						
өзүн-өзү камсыздоо		60,5	85,0	88,0	60,0	45,0	48,0
	%						
2025-ж.(эсептөө)							
керектөө нормасы	кг	115	61	183	25	9	80
өндүрүш	кг / киши	700	370	751	126	21	400
керектөө	миң.	828	439	1296	180	64	892
деңгээл	тонна						
өзүн-өзү камсыздоо	-	84,5	85,0	58,0	70,0	68,0	55,0
	%						

Булак: Кыргыз Республиканын УСКнин маалыматтарынын жана өздүк эсептөөлөрдүн негизинде автор тарабынан түзүлгөн.

Азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуунун негизги механизми азык-түлүк баланстарын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу болушу керек, бул үчүн жоопкерчилик КРнын Айыл чарба министрлигине жүктөлөт.

2020-жылга карата агрардык продукцияны өндүрүүнүн көлөмүн эсептөө акыркы 10 жылдагы реалдуу маалыматтардын, алардын динамикасынын жана өсүү темптеринин экстраполяциясынын негизинде түзүлдү. 2025-жылга карата изилдөөбүз көрсөткөндөй, өндүрүш фактылык өндүрүш көлөмүнө салыштырмалуу өсөт: дан - 14,5%, эт - 63,0%, жумуртка - 33,6%, кант - 247,0%, өсүмдүк майы - 3,0 эсеге жана жемиш - 44,0%га.

Агрардык продукцияны өндүрүүнүн өсүшү интенсивдүү факторлордун өсүшү менен камсыз кылынышы керек: натыйжалуу агрардык бизнес түзүмдөрдү өнүктүрүү, инновациялык айыл чарба жана зоотехнологияларды киргизүү, айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүн жана малдын продуктуулугун жогорулатуу, ошондой эле тармакты мамлекеттик жөнгө салуунун “пунктук” механизмдерин өркүндөтүү.

Жыйынтыктар:

1. Интеграциялык шартта Кыргыз Республикада азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуунун экономикалык механизмдерин өркүндөтүүгө багытталган төмөнкүдөй корутундулар жана практикалык сунуштар кабыл алынат: изилдөөнүн негизинде республиканын ички азык-түлүк рыногунун өсүп жаткан импорттук көз карандылыгы белгиленген, бул айыл чарба өндүрүшүнүн туруктуу эмес өнүгүүсүндөгү көйгөйлөр менен шартталган. Ички азык-түлүк рыногунда импорттук дандын, эттин, канттын, өсүмдүк

майынын үлүшү жогору. Бул негизинен айыл чарба өндүрүшүнүн түзүлгөн майда-дыйкан жана аз товардык түзүмү менен шартталган;

2. КРнын экономикасы агрардык багытта экенине карабастан, өлкөдө азык-түлүктөрдү керектөөнүн негизги позициялары боюнча анын деңгээли керектөөнүн физиологиялык ченемдеринен кыйла төмөн;

3. Интеграция шартында азык-түлүк коопсуздугу көйгөйүн натыйжалуу чечүү үчүн улуттук азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу, импортту алмаштырууну өнүктүрүү жана мамлекеттик жөнгө салуу механизмдерин өркүндөтүү стратегиясы сунушталат. Аны иш жүзүнө ашыруунун алкагында өлкөнүн агрардык өндүрүшүн евразиялык рынокко атаандаштыкка жөндөмдүү продукцияларды (эт, сүт, жашылча-жемиш, картошка жана башка) өндүрүүгө жана экспорттоого терең адистештирүүнү жакшыртуу боюнча чаралар сунушталат. Интеграциялык байланыштарды өнүктүрүү жана тереңдетүү шартында азык-түлүк коопсуздугу ЕАЭБ алкагында макулдашылган агрардык саясатты калыптандыруу менен камсыз кылынат. Анын негизги механизмдери катары биргелешкен азык-түлүк балансын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, азык-түлүк менен камсыздоонун квота механизмдерин киргизүү, агроөнөр жай чөйрөсүндө атаандаштыкка жөндөмдүү экономикалык түзүмдөрдү өнүктүрүү үчүн экономикалык стимулдарды берүү зарыл;

4. ЕАЭБ алкагында экономикалык механизмди өркүндөтүүнүн маанилүү багыттарынын бири айыл-чарбалык товар өндүрүүчүлөрдү насыялоо багытында кызматташуу болушу керек. Бул маселени агроөнөр жай чөйрөсүн өнүктүрүү институту катары ЕАЭБ өлкөлөрүнүн айыл чарбасын насыялоо чөйрөсүндөгү негизги банктардын бирин түзүү же пайдалануу (ал аркылуу агроөнөр жай чөйрөсүнүн артыкчылыктуу тармактарын өнүктүрүү үчүн атайын төмөн пайыздык чендер ири инвестициялык насыяларды берүү) багытында чечилиши керек;

5. Экономикалык интеграциянын шарттарында азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу ар бир өлкөнүн прерогативи болуп саналат, ошондуктан бул процессти мамлекеттик жөнгө салуу өтө маанилүү чара болуп саналат. Ошол эле учурда биринчи кезекте өлкөнүн агроөнөр жай чөйрөсүнүн потенциалын максималдуу колдонууга, ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин, о.э. башка өлкөлөр менен болгон кызматташтыкты натыйжалуу уюштурууга, интеграциялык түзүлүштүн катышуучуларынын атаандаштык артыкчылыктарын колдонууга багытталган азык-түлүк коопсуздугуна эң аз чыгым менен жетүү зарыл.

Адабияттардын тизмеси:

1. **Абдиев, М.Ж.** Евразия экономикалык биримдигинин шартында Кыргыз Республикасында эт жана эт азыктарын өндүрүү жана сатууну өркүндөтүү жолдору [Текст] / М.Ж.Абдиев, Г.А.Маметова, Б.М.Мамытов // Вестник Ош ГУ - Ош, 2020.-№1. -218-224 б.
2. **Абдиев, М.Ж.** Кыргыз Респуликасында азык-түлүк көз карандысыздыгы көйгөйү [Текст] / М.Ж.Абдиев, У.Н.Момунов // Экономика. - 2014. - №4 (22). –Б.63-65.
3. **Абдиев, М.Ж.** Экономикалык интеграция шартында КРнын тамак-аш өнөр жайынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу[Текст] /М.Ж. Абдиев. - Бишкек, 2019. – 346 б.
4. **Абдиев, М.Ж.** Продовольственная безопасность Кыргызстана в условиях углубления интеграции [Текст] / М.Ж.Абдиев, У.Н.Момунов – Бишкек: ТУРАР, 2017. – 144 с.
5. «Азык-түлүк коопсуздугу жөнүндө» [Текст]: КР мыйзамы.-[Электрондук ресурс] -Мүмкүнчүлүк режими.- www.cac-civillaw.org.
6. **Джаилов, Д.С.** Экономическое развитие и возможности экономической интеграции стран Центральной Азии [Текст] / Д.С.Джаилов.- Реформа,2016. - № 4. - С. 8-14.
7. **Дигилина, О.Б.** Успехи и проблемы обеспечения продовольственной безопасности ЕАЭС [Текст] / О.Б.Дигилина // Вестник Академии гос. управ. при Президенте КР. - 2019. –№3.- С. 51-57.
8. **Добросоцкий, В.И.** Обеспечение продовольственной безопасности в странах Евразийского союза: мировой и региональные аспекты [Текст]: моногр. / В.И.Добросоцкий-Москва : 2019. – 128 с.

9. Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы (2016-2021 ж.ж.) [Текст]: улуттук статкомитет, 2022.-83б.
10. Кыргыз Республикасынын өнөр жайы (2017-2021 ж.ж.) [Текст]: улуттук статкомитет, 2022.-126 б.
11. Кыргыз Республикасынын тышкы соодасы (2017-2021 ж.ж.) [Текст].- Бишкек: Улуттук статкомитет, 2019.-173 б.
12. **Эргешов, К.А.** Экономикалык интеграциянын шартында айыл чарбасынын кайра өндүрүмдүүлүгүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу (КРнын материалдарынын негизинде) [Текст]: автореф. дис. ...экон.илим. канд.: 08.00.05 / К.А.Эргешов- Ош, 2023.-28 б.
13. <http://www.mineconom.gov.kg>
14. <http://www.eurasiancommission.org/ru>

DOI:10.54834/16945220_2023_3_96

Поступила в редакцию: 31.10.2023 г.

УДК 331.56

Райымбаев Ч.К.

д.э.н., проф. Кыргызско-Узбекского Межд. универ. им. Б.Сыдыкова, Кыргызская Республика

Мингараева Р.А.

преп. Кыргызско-Узбекского Межд. универ. им. Б.Сыдыкова, Кыргызская Республика

Осмонова Г.Ж.

аспирант Кыргызско-Узбекского Межд. универ. им. Б.Сыдыкова, Кыргызская Республика

Турдубай у.Э.

аспирант Кыргызско-Узбекского Межд. универ. им. Б.Сыдыкова, Кыргызская Республика

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖУМУШСУЗДУК КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА АНЫ ЧЕЧҮҮ ЖОЛДОРУ

Бул жумушта изилдөөнүн предмети катары Кыргыз Республикасындагы жумушсуздук маселеси каралган. Жумушсуздук калктын олуттуу катмарына жакырчылыкты гана эмес, адамдардын руханий, адеп-ахлактык, моралдык деградациясын да алып келет. Ошондуктан, калкты иш менен камсыз кылуу маселесин чечүү ар бир цивилизациялуу өлкөдөгү эң маанилүү, биринчи кезектеги милдеттердин бири болуп саналат. Изилдөөнүн максаты Кыргыз Республикасындагы жумушсуздуктун себептерин жана кесепеттерин аныктоо болуп эсептелет. Бул максатта калкты иш менен камсыз кылуу көрсөткүчтөрүү чегерүү, талдоо жана салыштыруу ыкмалары колдонулган. Мунун натыйжасында жумушсуздуктун деңгээли, пайда болуу себептери жана социалдык-экономикалык өнүгүүгө таасири аныкталды. Изилдөөнүн илимий жаңылыгы Кыргыз Республикасындагы жумушсуздук көйгөйүн чечүүнүн жолдорун табууда турат. Алынган натыйжалар Кыргыз Республикасында эмгек рыногун жакшыртууга жана жумушсуздук деңгээлин кыскартууга мүмкүндүк берет. Жумушта илимий кызматкерлерге, изденүүчү, магистранттарга, студенттерге, окурмандардын кенен чөйрөсүнө сунуш кылынат.

Негизги сөздөр: жумушсуздук; жумушчу күчү; жумуш менен камсыз кылуу; эмгек; эмгек рыногу; жумушсуздуктун өлчөмү; орто бизнес.

В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ ПРОБЛЕМА БЕЗРАБОТИЦЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

В данной работе предметом исследования является проблема безработицы в Кыргызской Республике. Безработица несёт с собой не только бедность значительным слоям населения, но и духовную, моральную, нравственную деградацию людей. Поэтому решение проблемы занятости населения стоит в числе наиважнейших, первоочередных задач в любой цивилизованной стране. Целью исследования является выявление причин и последствий безработицы в Кыргызской Республике. Для этой цели были использованы методы дедукции, анализа и сравнение показателей уровня занятости населения. В результате был выявлен уровень безработицы, причины возникновения безработицы и её влияние на социально-экономическое развитие. Научная новизна исследования заключается в выявлении путей решения проблемы безработицы в Кыргызской Республике. Полученные результаты позволяют совершенствовать рынок труда и сократить уровень